

Ewald Engelen

DE MYTHE
VAN DE **GEMAAKTE**
VROUW

NIEUW LICHT
op het **feminisme**

Ambo|Anthos
Amsterdam

VOORAF

Nieuw Licht

Het publieke debat is met de komst van de sociale media ingrijpend veranderd. En of het nu gaat om *#Jesuischarlie*, *#zwartepiet*, *#bedbadbrood* of *#bonus-graaiers* het wordt er meestal niet genuanceerder op. De vertwittering van het debat was voor ons de belangrijkste drijfveer voor NIEUW LICHT, een filosofische pamfletreeks waarin de eeuwenoude denktraditie wordt gecombineerd met het nieuwe denken van onze tijd. Als uitgangspunt voor ieder pamflet leggen we de hedendaagse denker een vraag voor die in een klassiek geworden tekst al eerder aan de orde werd gesteld, maar dan door een andere denker, in een andere tijd, en binnen een andere politieke en maatschappelijke context. Zo stellen we met Simone de Beauvoir (1908-1986) en haar *De tweede sekse* in het achterhoofd de vraag hoe vandaag de dag ‘de vrouw wordt gemaakt’, we zouden de opvattingen over politiek en oorlog van

Carl von Clausewitz (1780-1831) kunnen herbezien in een tijd van vredesmissies, terreur en cyberwars, of ons afvragen wat Johan Huizinga (1872-1945) had gezegd over doping, matchfixing en het monopolie van de FIFA.

De onderwerpen van NIEUW LICHT zijn evenveel ingegeven door het maatschappelijk belang als door onze eigen persoonlijke preoccupaties. Het liefst zouden we ze allemaal zelf schrijven, maar behalve dat je niet alles zelf kunt doen zijn anderen door hun ervaring, kennis, sekse, afkomst soms veel beter. Meerstemmigheid is zodoende de motor van deze filosofische pamfletreeks.

Voor u ligt de derde editie. Dat zij u moge verheffen!

Coen Simon en Frank Meester

Bestaat het feminisme nog?

Beste Ewald Engelen,

Dat de emancipatie van de vrouw nog niet is voltooid, lijkt ons overduidelijk. In alle man-vrouw-statistieken legt zij het af tegen hem. De salarissen van vrouwen zijn lager dan die van mannen, vrouwen zijn minder zichtbaar in het maatschappelijk debat en vrouwen doen meer in het huishouden en de opvoeding. Twee, volgens sommigen zelfs drie, feministische golven lijken daar geen structurele verandering in te hebben gebracht. Wat moet er toch gebeuren om de ongelijkheid ongedaan te maken? Of is er misschien niets aan te doen en komt het doordat vrouwen wezenlijk anders zijn dan mannen? Of, zijn we op de goede weg en is het een kwestie van een lange adem (voor de wet zijn ze immers gelijk en er zijn wél meer vrouwen in topfuncties dan ooit)? En als het niet lukt om on-

danks formele gelijkheid ooit ook praktische gelijkheid tussen man en vrouw te bewerkstelligen, welke maatschappelijke of juist biologische macht of machten zijn er dan aan het werk?

Zou het zelfs kunnen liggen aan het kunstmatige onderscheid dat we maar blijven maken tussen mannen en vrouwen? In hoeverre bestaat het onderscheid? En in hoeverre bestaat de feminist? Wat zegt het over het feminisme dat iemand als de Amerikaanse comédienne Amy Schumer (de jonge vrouw met ‘de mond van een vrachtwagenchauffeur’) het nieuwe feministische icoon wordt genoemd? (*Vrij Nederland*, 30 augustus 2015) Wat zegt het over de emancipatie dat actrice Halina Reijn hoge hakken en botox ziet als het nieuwe feminisme? ‘Ik vind niet dat feminisme betekent dat ik met een tuinbroek, lange okselharen en ongebotxt door het leven moet (...) Ik vind dat iemand als Beyoncé een heel belangrijk geluid laat horen. Namelijk dat je ontzettend sexy mag zijn, dat je bijna een hoer mag zijn,’ zegt de actrice tegen *de Volkskrant* (31 augustus 2015).

Zitten we in een vierde feministische golf of bestaat het feminisme niet waarachtig meer? En gaat er achter de term een heel andere maatschappelijke machtsverhouding schuil. Bijvoorbeeld een onderlinge strijd om macht en geld?

Simone de Beauvoir schreef in *De tweede sekse* dat je niet als vrouw wordt geboren, maar tot vrouw gemaakt. Zou je deze tekst nog eens willen herlezen en met de beroemde passage in de hand willen proberen een nieuw licht te laten schijnen op deze eeuwenoude kwestie die ons in hoge mate blijft interesseren. Wij zijn ervan overtuigd dat jij daarvoor de juiste denker bent, niet alleen vanwege je heldere analyses, maar ook omdat we menen dat een man, liefst vader, zich eens in dit debat moet mengen.

Wij kijken uit naar je reactie. Bij voorbaat veel dank.

HET ESSAY

DE MYTHE VAN DE GEMAAKTE VROUW

1

Het was het voorlopige hoogtepunt van wat sowieso een tumultueus politiek jaar beloofde te worden: de officiële nominatie van Hillary Rodham Clinton als kandidaat van de Democratische Partij voor het 45ste presidentschap van de Verenigde Staten. Op 26 juli 2016, tijdens de conventie in Philadelphia, was het zover. Het grote scherm boven het centrale podium vertoonde een voor een de portretten van haar voorgangers, in chronologische volgorde, van George Washington tot Barack Obama. Om vervolgens na een korte stilte, met luid gerinkel in duizend stukjes uiteen te spatten en het publiek het vriendelijk glimlachende gelaat van Hillary Clinton te tonen, gekleed in strijdvaardig rood. Vanuit New York liet zij via livestream weten dankbaar en trots te zijn dat ze samen met haar kiezers een flinke barst in het spreekwoordelijke glazen plafond had weten te slaan. En onder-

tussen zoomden de camera's in op de extatische gezichten van de vrouwen in het publiek die een voor een hun emoties de vrije loop lieten – zo ziet een historisch moment er kennelijk uit.

Eén zin uit Clintons korte speech bleef als een graat in mijn keel steken:

‘And if there are any little girls out there, who’ve stayed up late, to watch, let me just say: I may become the first woman-president but one of you is next...’

Uiteraard onderschrijf ik – witte hoogopgeleide man van 53 – de boodschap die het campagneteam van Clinton hiermee wilde uitdragen: in een samenleving die het klassiek-liberale principe onderschrijft dat alle posities, ook de hoogste, toegankelijk moeten zijn voor iedereen die over de vereiste capaciteiten beschikt, is het onacceptabel als de helft van de bevolking hier om oneigenlijke redenen stelselmatig van wordt uitgesloten. Wat dat betreft komt de kandidatuur van Hillary Clinton inderdaad grote betekenis toe.

Maar de subtekst vertelt een ander verhaal: de emancipatie van de vrouw wordt hier namelijk stilzwijgend vereenzelvigd met een vorm van numerieke gelijkheid (evenveel vrouwen als mannen op leidinggevende posities) die een kritiekloze re-

productie van masculiene en ten diepste neoliberale criteria van maatschappelijk succes impliceert. Volgens dit wereldbeeld is de emancipatie van de vrouw pas voltooid als vrouwen in hetzelfde moordende tempo dezelfde krankjorumme maatschappelijke ladder kunnen bestijgen als mannen – waarmee het ongelijke, gestratificeerde, hiërarchische karakter van kapitalistische samenlevingen als de onze zonder nadenken wordt onderschreven. Kleine meisjes moeten net zo goed als jongens kunnen dromen van het presidentschap, ook al moeten ze zich daarvoor uitleveren aan het grootbedrijf, hun gezinsleven eraan geven, zichzelf transformeren in machtsgeile psychopaten en werkweken van meer dan tachtig uur draaien.

Ook verhuult het opzichtig dat de mogelijkheden om die droom te realiseren zeer ongelijk zijn verdeeld. ‘One of you is next...’ betekent: een van jullie, wie dan ook, zal mij ooit opvolgen (omdat ik, Hillary Clinton, als eerste vrouw op aarde door hét glazen plafond ben gebroken – moet je er dan bij denken). Onzin. Waarschijnlijk zijn het alleen de witte bovenklassenmeisjes, die toegang hebben tot Amerikaanse bovenklassenuniversiteiten (‘ivy league’), waar zij witte bovenklassenjongens en -meisjes tegen het lijf lopen, met dezelfde nietsontziende ambities en dezelfde bovenklassennetwerken (‘Phi Beta Kappa’), die ervoor in aanmerking komen. Oftewel:

alleen meisjes die sterk lijken op de jonge Hillary, die al op vroege leeftijd doelbewust een imposant en vooral politiek nuttig cv bij elkaar sprokkelde. Dit vraatzuchtige bovenklassenfeminisme is lichtjaren verwijderd van de fundamentele maatschappijkritiek waaruit het ooit is ontsproten en heeft met feminisme weinig tot niets van doen.

Ander voorbeeld. Eind juli 2016 kwam de baas van reclamegigant Saatchi & Saatchi in opspraak nadat hij in een interview met *Business Insider* had bestreden dat er in de wereld van *Mad Men* voor vrouwen nog emancipatieachterstand bestond. De ongelijkheid die resteert, is, aldus Kevin Roberts, zelfgekozen. Volgens Roberts missen vrouwen namelijk de ‘verticale ambitie’ die nodig is om de top te halen (daarmee suggererend dat zij wel – ‘naughty, naughty’ – over voldoende ‘horizontale’ ambitie beschikken):

‘Their ambition is not a vertical ambition; it’s this intrinsic, circular ambition to be happy. So they [vrouwen, EE] say: “We are not judging ourselves by those standards that you idiotic dinosaur-like men judge yourself by.” I don’t think [the lack of women in leadership roles] is a problem.’

De reacties waren niet voor de poes. Voor veel (vrouwelijke) commentatoren was het aanleiding

om opnieuw te wijzen op de gapende kloof tussen formele en feitelijke gelijkheid en fel van leer te trekken tegen iedereen die dat toeschreef aan inzet, ambitie of levensstijl. De enige manier om deze kloof te dichten, aldus menig commentaar, is het hanteren van quota's: bedrijven moeten worden gedwongen om het aantal vrouwen op topposities te vergroten – anders gebeurt er niks.

Het tekent de dominantie van instrumentele argumenten in onze door en door geëconomiseerde tijd dat deze oproepen stevast gepaard gaan met verwijzingen naar wetenschappelijk onderzoek dat moet aantonen dat bedrijven met meer vrouwen in de raad van bestuur meer aandeelhouderswaarde genereren dan bedrijven waarvan de raden van bestuur uitsluitend uit mannen bestaan: het enige overtuigende argument voor gendergelijkheid is kennelijk wat het onder de streep oplevert. En het tekent de neoliberalisering van het hedendaagse feminisme dat een bij uitstek kapitalisme schragende eliteconsultant als McKinsey aan de lopende band studies op dit gebied verricht, die vervolgens als Gods woord worden verkondigd in de internationale zakenpers.

De causale verklaring is het doorbreken van 'groepsdenken': groepen bestaande uit individuen met verschillende achtergronden zouden minder onderhevig zijn aan conformistische groepspro-

cessen en dus betere (of minder slechte) beslissingen nemen. Klinkt aannemelijk. Een raad van commissarissen waarvan ook iemand deel uitmaakt die ooit als loonslaaf in de Apple-fabrieken in China heeft geploeterd, weet exact hoe afgrijselijk de arbeidsomstandigheden er zijn en kan dus beter aanvoelen wat voor reputatierisico's Apple ermee loopt. Het is echter zeer de vraag of deze redenering opgaat voor het type vrouwen dat in het kapitalisme van vandaag voor dit soort posities in aanmerking komt. Houden de Lagardes, Kroesen en Clintons van deze wereld er wezenlijk andere, minder instrumentele wereldbeschouwingen op na dan hun mannelijke evenknieën? Of spreken zij exact dezelfde MBA-taal die hun mannelijke collega's naar de top heeft geholpen?

Twee dagen later werd Roberts door zijn werkgever ontslagen. De raad van commissarissen achtte de potentiële reputatieschade voor het bedrijf zo groot dat zij Roberts, zij het met spijt, wel moest offeren. Anno 2016 fungeert vrouwenemancipatie (en steun voor LGBT+-rechten, milieu en een beetje dierenwelzijn) namelijk als de lakmoesproef waarmee je als bedrijf je progressieve inborst kunt etaleren. En daarmee kun je tegelijk prachtig je schaamteloze belastingontwijking, uitbuiting, zelfverrijking en kortzichtigheid verdoezelen. Je kunt ontwijken tot je een ton weegt, maar o wee als je vrouwen ervan

beschuldigt alleen ‘horizontale’ ambitie te hebben. Dan wacht onherroepelijk de schandpaal.

Derde voorbeeld. Een advertentie in de *Financial Times*. Of wij zo vriendelijk willen zijn onze portemonnee te trekken voor de educatie van jonge meisjes in het Mondiale Zuiden. Was getekend: Global Citizen, een Britse liefdadigheidsinstelling die ons in ruil voor onze bijdrage uitnodigde om op 7 juli 2016 boven in de spiksplinternieuwe Shard in Londen te komen luisteren naar een batterij kekke TED-sprekers, opgeleukt door muziek van Tom Odell en Laura Mvula. En dan weet je meteen dat het hier niet om stuivers, dubbeltjes, kwartjes gaat, maar om serieuze bedragen, opgehoest door serieuze mensen.

Niets bijzonders. Twee keer per jaar – bij het gloren van de zomer en het naken van kerst – grosiert de roze zakenkrant in dit soort filantropie. Er was echter – weer – een zin die ik maar niet uit mijn hoofd kon krijgen:

‘Young girls today are the leaders of tomorrow but too often they are denied the chance to take control of their future, simply because they cannot go to school.’

Uiteraard vind ik net als ieder ander weldenkend mens dat meisjes goed onderwijs moeten kunnen

volgen – jongens ook trouwens. Het is dat leiderschap ('leaders of tomorrow') waar ik over struikelde. Want wat wordt hier nu eigenlijk beweerd? Meisjes verdienen educatie niet primair omdat het een mensenrecht is; omdat het ongelijkheid tegengaat; omdat het ze in staat stelt zichzelf te ontplooien; omdat het ze tot volwaardige burgers maakt; omdat het ze toegang geeft tot het werk van De Beauvoir of Zeisler; omdat het leuk is; of, desnoods, omdat het bijdraagt aan hun geluk en welbevinden. Nee, ze verdienen onderwijs omdat ze in potentie 'de leiders van morgen zijn'. (En omdat ze bij ontstentenis daarvan als productiefactoren teloorgaan voor het kapitalisme, denk ik er dan cynisch achteraan.)

Ik geef grif toe dat die laatste bijzin een product is van mijn ideologisch vergiftigde brein; sinds het uitbreken van de crisis ontwaar ik overal complotten en bestaan er voor mij geen onschuldige woorden meer. Maar het is een interpretatie die toevalig wel verdomd goed aansluit bij de wending die het feminisme de laatste dertig jaar heeft genomen. Geslaagde emancipatie wordt afgemeten aan het aantal vrouwelijke regeringsleiders, CEO's, bestuurders, politici en bankiers, de kloof tussen het inkomen van mannen en vrouwen, de hoeveelheid vrouwelijke afgestudeerden, gepromoveerden en hoogleraren. Stuk voor stuk indicatoren die het

dominante discours van economisch productivisme (alleen betaalde arbeid telt), ontologisch individualisme (er bestaan geen structurele ongelijkheden, alleen individuele keuzes) en meritocratie (alleen inzet en talent worden beloond, niet netwerken en afkomst, en dus zijn ongelijkheden per definitie het gevolg van verschillen in talent en inzet en dus rechtvaardig) – en dat is het discours van de witte, hoogopgeleide Anglo-Europese bovenklasse, die sinds pakweg 1820 mondiaal de touwtjes in handen heeft – feilloos reproduceren.

Ooit begon het als een radicale beweging die probeerde te breken met paternalistische rolpatronen, en de achterstelling van de vrouw als koevoet gebruikte voor fundamentele kritiek op de structurele ongelijkheden waar kapitalistische samenlevingen in grossieren. Nu is het geworden tot een stormram om het glazen plafond aan gruzelementen te beuken dat tot nog toe de privileges van de hoogopgeleide witte man heeft afgeschermd van de jaloezie van het veelkleurige, veel-gegenderde, polymorf seksuele *hoi polloi*. Niet om eens en voor altijd korte metten te maken met die privileges en een waarachtig egalitaire samenleving te creëren, maar om volwaardig te kunnen meedraaien in het elitecirkeltje dat ervoor in aanmerking komt. Het ‘weg met de baas’ van de ‘baas in eigen buik’-feministen van de jaren zestig is geworden

tot de (witte, hoogopgeleide 55plus-) vrouw als (zet)baas van het neoliberale patriarchaat. Of in de geseksualiseerde taal van de psychoanalytische jaren zestig: niet ‘wij castreren de patriarch’, maar ‘wij meten ons net zo’n dikke lul aan’. En dan worden moreel failliete politici als Neelie Kroes die schaamteloos haar politiek kapitaal verzilvert door zich als veredelde lobbyist uit te venten aan Uber en de Bank of America, vanzelf de schutspatronen van het contemporaine feminisme. En wat zou het: eurokameraad Barroso doet het toch ook? Dat is wat er van het feminisme geworden is: machtige vrouwen moeten het recht hebben om net zulke grote klootzakken te zijn als machtige mannen.

2

In de zomer van 2012 publiceerde hoogleraar internationale betrekkingen aan de universiteit van Princeton Anne-Marie Slaughter een veel bediscussieerd essay in het Amerikaanse periodiek *The Atlantic*. Onder de titel ‘Why Women Still Can’t Have It All’ verzucht zij hoe ze na twee jaar beleidsadvies in Washington verslagen terugkeerde naar de glooiende gazons van Princeton: als moeder was het haar eenvoudigweg niet gelukt een veeleisende politieke baan aan het hof van Hillary Clinton te